

LA TRANSCRIPCIÓ, UNA ESCOLTA QUE ES FA TEXT I UN TEXT QUE ESCOLTA

MARINA REQUENA I MORA
INVESTIGADORA ERI EN SOSTENIBILITAT
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

Recepció: novembre 2014; acceptació: diciembre 2014

R E S U M

SEGUINT L'IMPERATIU DE LA RENDIBILITAT QUE PREDOMINA EN L'ENTORN NEOLIBERAL ACTUAL, ELS GRUPS INVESTIGADORS, HAN TENDIT A EXTERNALITZAR MOLTES DE LES PARTS QUE COMPONEN EL TOT DE LA INVESTIGACIÓ SOCIAL. TOT I OBLIDANT CONCEBRE EL PROCÉS D'INVESTIGACIÓ COM UN 'FET SOCIAL TOTAL' ON CADA PART ÉS L'EXPRESSION PARTICULAR, PER UNITÀRIA, DEL TOT QUE COMPOSA LA INVESTIGACIÓ.

A LA LLUM DE LES REFLEXIONS FETES EN DIVERSES INVESTIGACIONS SOCIALS, DES DE LA PERSPECTIVA DEL QUALITATIVISME CRÍTIC, I DE MANERA ARTESANAL, TRACTEM D'ANALITZAR EL BENEFICIS D'ESTE *MODUS OPERANDI* QUE SEMBLA EN VIES D'EXTINCIÓ. EN CONCRET, PARLEM EXHAUSTIVAMENT DEL PROCÉS DE TRANSCRIPCIÓ.

A TRAVÉS D'AQUESTES PÀGINES EXPLICAREM PERQUÈ LA TRANSCRIPCIÓ NO HA DE SER VISTA COM UNA MERA FEINA MECÀNICA, SINÓ QUE N'ÉS PART DEL PROCÉS D'ANÀLISI DEL DISCURS AIXÍ COM DEL PROPI PROCÉS D'APRENTATGE DE LA INVESTIGADORA. I ENCARA MÉS, LA TRANSCRIPCIÓ ÉS MOLT IMPORTANT PER TAL DE PRENDRE CONSCIÈNCIA DE QUE LES INVESTIGADORES SOM, COM DEFINIA JESÚS IBÁÑEZ, 'SUBJECTES EN PROCÉS', 'AIXÒ ÉS UN SUBJECTE QUE NECESSÀRIAMENT MODIFICA EL PROCÉS QUE OBSERVA I QUE ES MODIFICA A SÍ MATEIX AL OBSERVAR-LO: MODIFICACIONS AMB DUES QUE HAN DE SER INCLOSES EN EL CAMP DE LA INVESTIGACIÓ' (DE LUCAS 1995).

EN PRIMER LLOC, TRACTEM D'ARGUMENTAR LA IMPORTÀNCIA DE LA TRANSCRIPCIÓ LITERAL EN LA INVESTIGACIÓ QUALITATIVA. MÉS TARD, ANALITZEM ELS AVANTATGES QUE SUPOSA EL PROCÉS DE TRANSCRIPCIÓ PER A L'APRENTATGE METODOLÒGIC DE LES TÈCNiques D'INVESTIGACIÓ. DESPRÉS, PARLAREM SOBRE COM LA TRANSCRIPCIÓ FOMENTA L'ÈTICA DE L'ESCOLTA ALhora QUE FACILITA ENTENDRE LA METACOMUNICACIÓ I AJUDA A RECUPERAR EL CODI ANALÒGIC. PER ÚLTIM, ENS CENTREM EN LA REFLEXIVITAT QUE INTRODUEIX PER A L'ANÀLISI SOCIOLÒGICA DELS DISCURSOS EL FET DE QUE LES INVESTIGADORES REALITZEN EL PROCÉS DE TRANSCRIPCIÓ.

PARAULES CLAU

TRANSCRIPCIÓ, INVESTIGACIÓ QUALITATIVA, ANÀLISI SOCIOLÒGICA DE DISCURSOS.

INTRODUCCIÓ¹

La 'dissonància cognitiva' (Festinger 1975) fa referència a la disharmonia interna del sistema d'idees, creences, emocions i actituds d'una persona al mantenir al mateix temps dos pensaments que no estan en consonància. Si acceptem defensar un discurs contrari a les nostres idees tendim a aproximar aquestes a allò argumentat; si acceptem realitzar un feina mecànica i mal retribuïda tendim a trobar-la interessant.

Al llarg de la meua vida acadèmica he transcrit un grapat d'entrevistes i grups de discussió. Primerament, vaig pensar que atorgar-li un paper a la transcripció dintre del procés d'investigació era només un intent per reduir la dissonància cognitiva que em generava haver realitzat aquesta feina. Una feina que, en principi, es planteja com una tasca banal i que, a més a més, no està ben retribuïda.

No obstant això, al llarg d'aquestes pàgines explicaré les motivacions que em porten a pensar que la transcripció és una feina útil i profitosa.

A més, hem de dir que dintre de la literatura anglosaxona el tema de la transcripció ha estat tractat a un important nombre d'articles i manuals de tècniques d'investigació.² La majoria de les autores i autors que han prestat atenció a la transcripció, però, provenen de la corrent de l'anàlisi de la conversa. Per tant, les seves reflexions no s'han centrat en com aquest procés pot resultar d'utilitat si el propòsit de la investigació és l'anàlisi sociològica dels discursos. Aquesta gran quantitat de producció científica, vers el tema, dintre del món anglosaxó, s'ha correspost amb la pràctica absència destinada a la transcripció dintre la literatura produïda a l'Estat espanyol. Podem trobar alguns articles destinats al tema dintre de les corrents d'anàlisi pragmàtica del discurs.³

1. LA IMPORTÀNCIA DE LA TRANSCRIPCIÓ LITERAL EN LA INVESTIGACIÓ QUALITATIVA

Front a l'anàlisi en viu o les transcripcions instrumentals, estem d'acord amb Conde (2009) al afirmar que la transcripció literal és una activitat imprescindible si l'objecte de la investigació és l'anàlisi dels discursos.

Les raons que expliquen la necessitat de la transcripció literal responen, seguint a Conde (2009), a una doble perspectiva. En primer lloc, des d'un punt de vista pragmàtic facilita la feina de les investigadores. La lectura i el treball amb la transcripció permet realitzar acotacions, anar anotant el que evoca la lectura, possibilita llegir diverses parts del text de forma simultània per a comparar que es diu en un i altre moment. Tanmateix, sota el punt de vista metodològic, tenir la transcripció és bàsic per a poder fer el treball d'anàlisi de les associacions, dels desplaçaments, de les tensions, dels girs, de les pròpies expressions. I com veurem, el fet de fer la transcripció ajuda a interpretar els discursos ideològics. En segon lloc, des del punt de vista més teòric, el pas d'allò oral a allò escrit comporta una transformació del material de partida de la investigació. Aquest fet suposa aspectes negatius, donat que dita transformació implica una pèrdua d'informació. Però també, la citada transformació, és la feina que obri les portes a l'anàlisi i interpretació del discurs (Conde 2009).

És cert que el pas d'allò oral a allò escrit comporta un empobriment de la riquesa d'allò parlat i del conjunt de dimensions que constitueixen la interacció comunicativa. Existeixen elements de la gestualitat, de les entonacions, dels actes del llenguatge vinculats al context específic de la conversa que es perden. Perdem, en paraules de Watzlawick, Helmick i Jackson (1985), part del plànol de la relació o en paraules de Bateson (1984) part del nivell

¹ Aquest article, malgrat estar signat en solitari, rep nombroses aportacions dels sociòlegs José Manuel Rodríguez Victoriano, David Muñoz Rodríguez i Luis Enrique Alonso Benito.

² Entre els articles que citem cap destacar el de Davidson (2009) que n'és una revisió bibliogràfica sobre el tema que analitza 46 articles i 30 capítols de llibre o seccions on es parla de la transcripció.

³ En aquest sentit cap citar dos articles de la revista *Oralia. Anàlisis del discurso oral*, Hidalgo i Sanmartín (2005) i López i Loureda (2013).

conatiu. Allò oral es converteix així en escrit, contrapàradoxica que serveix precisament perquè flueixi allò oral; però que presenta no només problemes metodològics de transcripció, sinó també de canvi de tipus lògics de comunicació (Alonso 1998). No obstant, aquesta pèrdua no és tan exagerada quan l'analista és la transcriptor. Si les investigadores realitzen la transcripció, en el moment de la lectura activa del corpus, el text se'ns presenta narrat en veu en off pels subjectes i no hi ha un esvaniment tan gran de l'oralitat transformada en text.

A més, d'acord amb Poland (2008), la translació de la rica textura de l'experiència viscuda a la prosa escrita suposa un procés interpretatiu que es subestima sistemàticament. Per tant, la transcripció no és només una fase de preparació de les dades; és un treball interpretatiu que es produeix al principi de la fase d'anàlisi. Com a tal, la transcripció requereix la mateixa atenció a la reflexivitat i rigor que altres components de dades d'anàlisi —potser més, en la mesura en que implica la producció de la matèria prima sobre la qual es basa el treball analític subsegüent.

Segueix argumentant Fernando Conde (2009) que en aquesta transformació d'allò oral a allò escrit, el que es perd en extensió, es guanya en intensitat. Al fixar al text la conversa mantinguda aquest cobra vida pròpia «o, en paraules de Ricoeur, adquireix una triple autonomia semàntica pel que fa a l'autor (els interlocutors de la recerca en el nostre cas) del text, del seu receptor (l'equip d'investigadors) i de les circumstàncies concretes de la seua producció que obri el text transcrit a un treball d'interpretació del mateix» (Conde 2009: 91). D'altra banda, en el pas d'allò oral a escrit, el llenguatge guanya densitat en el sentit que amb aquest pas es transformen les respectives funcions més referencials i més metalingüístiques de la pròpia conversa. Moltes vegades entre parèntesi— les rialles o altres expressions que ens ajuden a entendre de quina manera el nivell conatiu qualifica al referencial. Durant el temps de la conversa, predomina la dimensió referencial, el què volen dir els subjectes. Ara bé, quan el text pren el lloc de la paraula, l'aspiració referencial comença a passar a segon pla, enfront de la materialitat del que s'ha dit. Més enllà

que es vulga dir una cosa, una vegada dita, aquesta cobra pes i vida pròpia podent posar en relleu unes noves dimensions de sentit que no estaven previstes a la voluntat dels qui l'han pronunciat. «I és precisament aquesta autonomia relativa del text, la seua materialitat, el que permet obrir i desenvolupar les tasques d'anàlisi i interpretació dels discursos expressats i, al mateix temps, permet fitar i controlar tant la possible voluntat conscient dels interlocutors de la recerca, com la pròpia subjectivitat dels investigadors en els seus processos d'anàlisi i interpretació del mateix» (Conde 2009: 92-93).

Per últim, afegirem que la traducció dels discursos no textuals a una forma textual, la transcripció, constitueix ja una primera part de l'anàlisi textual i contextual i, al mateix temps, és una part fonamental per a la interpretació de discursos (Ruiz 2009). Tant és així que Lapadat i Lindsay (1999) afirmen que l'anàlisi comença durant el procés de transcripció tot i fent la transcripció un procés integral a l'anàlisi qualitativa.

2. LA TRANSCRIPCIÓ COM A EINA D'APRENTATGE METODOLÒGICA

El fet de què les investigadores transcriuen forma part de concebre la investigació social com un procés artesanal. Com definia Marx (1971) la artesania és una activitat formadora. D'aquesta manera, carregava l'accent en què el jo i les relacions socials es desenvolupaven a través de la producció de les coses. Sosté Sennett (2009) que, en general, les persones que produeixen coses no comprenen el que fan. En aquest sentit, s'ha d'obrir una pàgina nova i això ho podem fer preguntant —encara que les respostes no siguin simples— que ens ensenya de nosaltres mateixos el procés de produir coses. «Aprendre de les coses requereix preocupar-se per les qualitats de les teles o el mode concret de preparar un peix; bons vestits o aliments ben cuinats poden habilitar-nos per a imaginar categories més amples d'allò bo» (Sennett 2009:19). La gent pot aprendre de si mateix a través de les coses que produeix.

D'aquesta manera, la transcripció ens ajuda a formar-nos com a investigadores. L'escolta pausada de les veus que es passen a text implica repensar

com preguntem a les entrevistes o com moderem els grups de discussió.

Pel que fa a la nostra feina com a entrevistadores la transcripció, entre altres coses, ens permet veure: si deixem parlar a l'altra; si deixem temps de silenci per a la reflexió o, contràriament, el prolonguem massa temps i acaba fent-se incòmode; si intentem que la conversa siga fluïda o fem de l'entrevista una situació rígida, si empatitzem massa o massa poc... i el més important, si intentem diluir la situació asimètrica o, pel contrari, l'accentuem.

Prenent com a referència a Alonso (1998) podem dir que dintre de l'entrevista els principals actes de parla de l'entrevistadora poden ser agrupats en tres tipus d'instàncies: declaració, interrogació i reiteració. Aquests actes del llenguatge es poden establir tot i remetent l'enunciat a dos registres discursius comuns: registre referencial i registre modal. Del creuament del tipus d'acte de parla amb el tipus de registre ens surten sis tipus d'intervencions i comentaris de la investigadora a l'entrevistada: en primer lloc, una declaració a nivell referencial és una complementació; en segon lloc, una declaració a nivell modal és una interpretació; en tercer lloc, una interrogació a nivell referencial és una pregunta sobre el contingut; en quart lloc, una interrogació a nivell modal és una pregunta sobre l'actitud; en quint lloc, a la reiteració referencial la denominarem eco; i per últim, a la reiteració modal l'anomenem reflex.

De l'ús de tots aquestes ressorts enunciatius depèn el resultat de l'entrevista; açò és el que fa a l'entrevistadora una autèntica investigadora (Alonso 1998). Depèn de la nostra habilitat, sensibilitat i cultura portar a terme l'entrevista; no hi ha receptes ni instruccions estandarditzades, sinó la capacitat de reflexió i decisió sobre el propi treball que s'està realitzant. I sens dubte, el procés de transcripció és una eina d'aprenentatge que ens ajudarà a reflexionar al voltant del tipus d'intervencions que fem i l'efecte que aquestes intervencions tenen sobre els subjectes i la fluïdesa del discurs.

Pel que fa al nostre treball com a moderadores, la transcripció ens permet veure quin tipus de moderació assumim així com les diverses dinàmiques que poden donar-se en l'esdevindre del discurs

del grup. D'acord amb Àngel De Lucas (1995) els experiments de Kurt Lewin, orientats per la teoria de la Gestalt, ens permeten esbossar una tipologia que constitueix una referència per a entendre les dinàmiques que poden presentar-se en el grup de discussió, i per a comprendre l'opció metodològica que nosaltres fem per un paper semidirectiu de perceptora. Aquesta tipologia distingeix tres contextos grupals: grups autoritaris —són el resultat d'una dinàmica jerarquitzada, imposada per un paper actiu de la moderadora—, grups democràtics —són el resultat d'una dinàmica pautaada de manera flexible per la moderadora, una dinàmica orientada a fomentar la cooperació— i per últim grups *laissez faire* —es produeixen quan la coordinadora opta per una dinàmica espontània i que deixa el camp de forces contès en el grup es desenvolupa lliurement—. Els resultats d'aquestes grups permeten obtenir conclusions respecte a quin ha de ser el paper de la moderadora: la millor opció és la de proporcionar una dinàmica relativament espontània —semblant a la dels grups democràtics de Lewin—, en la que la moderadora assumeix un paper semidirectiu, orientat a realimentar la dinàmica grupal sempre que la situació ho requereixi. El grup democràtic cooperatiu a comparació amb els grups autoritaris, presenta els nivells d'agressivitat més baixos, la dinàmica orientada a la cooperació, produeix un efecte autoregulator que encara i mitiga les tendències agressives.

L'escolta pausada i l'exercici de traduir les veus a text implica ser conscient de quina ha sigut la dinàmica de la conversa i això ens dóna la clau per veure si estem assumint el tipus desitjat de moderació descrita. I si aquest paper desemboca en una dinàmica satisfactòria en la que l'acompliment del treball col·lectiu té la virtut de transformar als individus que teníem al principi en un vertader grup, encara que siga efímer (De Lucas 1995). Tot aprenent de nosaltres a través de les coses que produïm.

D'altra banda, la transcripció també és una eina metodològica perquè és útil per comprovar si el guió de l'entrevista o el grup és adient. Quan transcrivim podem reflexionar sobre si el guió segueix l'ordre adequat o si hi ha temes compromesos que evoquem a l'inici i no desemboquen en un

discurs fluid i/o provoquen posicions reactives. A més, també ens fa veure si cal que insistim més en alguns aspectes o si hi manquen aspectes importants vinculats als objectius de la investigació que prèviament no havíem contemplat. Així mateix podem dir que el fet de transcriure, mentre abordem el treball de camp, ens serveix per a anar interioritzant el discurs social sobre el tòpic a investigar. Fet clau per a poder tenir els coneixements necessaris quan hem d'entrevistar o moderar nous perfils socials semblants o oposats. D'aquesta manera, podem aprofundir en les temes o formular preguntes des de tercers tot i repetint part dels discursos que ja hem escoltat i interioritzat.

3. LA TRANSCRIPCIÓ COM FOMENT DE L'ÈTICA DE L'ESCOLTA

Alhora aquesta atenció escrupolosa de totes les veus ens dona les pautes per aprendre a escoltar. L'escolta és la possibilitat de la construcció d'allò narrat (Santamarina i Marinas 1994). Fraser (1990) ens recorda que únicament a través de l'escolta encontrem la coherència al discurs. Però cap establir una precisió: Escoltar no és atendre. L'atenció suposa seleccionar en el discurs de l'altre allò que pretenem escoltar. «El terme «escolta» expressa, en Freud, l'atenció flotant de l'analista en psicoanàlisi. És la contrapartida de l'obligació per a l'analitzat de dir tot el que passa pel seu cap: l'analista té l'obligació de sentir tot el que passa per la boca –i, en general, pel cos– de l'analitzant. Escolta és el contrari d'atenció (una atenció flotant és una no atenció): el que atén només pot sentir el que espera sentir des de l'horitzó dels seus desitjos i/o interessos, el que escolta pot sentir-ho tot. «Jo no cerque, trobe» –deia Picasso–. El que atén cerca, el que escolta troba. Només es pot trobar el que no es pot cercar: perquè, si ho podríem cercar, ja ho hauríem trobat. La posició d'escolta expressa la màxima obertura possible del subjecte de la recerca» (Ibáñez 2005:88)

Per tot això, aprendre a escoltar de manera dialògica, és fonamental dintre de les investigacions qualitatives. Tal i com afirma Ortí (2012), al parlar sobre Ángel De Lucas, el saber reflexiu de l'escol-

ta concreta entranya la respectuosa ètica de l'alteritat i ajuda a la comprensió de totes les raons i contextos ideològics. Especialment eixe exercici de l'escolta i comprensió concreta de la singularitat de l'altre, en quan s'expressen de forma dialògica, són de gran utilitat la praxis de l'anàlisi de la subjectivitat col·lectiva.

Tal i com manté Marinas (2005) la posició de qui escolta suscita o filtra, o inclús bloqueja el sorgiment d'un discurs en el que qui parla diga alguna cosa. És a dir que vaja més enllà de la transmissió dels llocs comuns, del discurs Standard, o de la ideologia dominant, per a dir una paraula potencialment plena. Les condicions d'aquesta paraula que passa de la seva condició normal de meitat dir, a una paraula amb totes les de la llei, té a veure amb el reconeixement de tres factors: l'existència d'una dimensió inconscient a la qual no s'accedeix però que fa soroll, filtra o bloqueja el dir; la relació concreta que es trava amb qui escolta, que pot portar a la projecció d'imatges positives o, per contra, aversives; i per últim, l'escolta de qui parla de les seves pròpies mocions o processos preconscients. Continua argumentat Marinas (2005) que això és el que implica una atenció especial a les regles relatives a l'escolta «ja que ella determina en bona mesura el sorgiment d'un discurs més veritable i existencialment encarnat, i no meres opinions parcials davant els fenòmens que s'investiguen. (...) la millor metodologia que Freud troba és el que anomena «escoltar amb l'inconscient», és a dir no posar ciència ni model entre el que s'està dient i el que escolta (...). Aquesta és la capacitat d'escoltar sense precipitar-se a interpretar que interessa en els processos de recerca social del discurs. El que porta a Lacan a felicitar a Balint (...) en algun dels seus casos famosos, en els quals es permet dir a qui parla: «no l'entenc», abans de precipitar-se a construir un cúmul de bifgarrades xarxes hermenèutiques» (Marinas 2005:133)

Per tant, estem d'acord amb Marinas (2005) quan sosté que «No comprenc: això ha de tenir un sentit», sembla un bon consell per l'escolta i la interpretació. 'Si investiguem no és tant per verificar (un model, una hipòtesi tancada) sinó per descobrir. Precisament perquè el material amb el

que tractem és un material sensible que diu tant de qui ho diu, com del que està construint en dir-ho així o per qui està investigant en eixe moment (Marinas 2005:134).

Aquesta actitud d'escolta, però, ha d'estar present tant en allò expressiu de qui l'exerceix com també en els complexos procediments d'anàlisi i contextualització o recontextualització d'allò narrat per a l'exercici de la interpretació (Santamarina i Marinas 1994). Per aquest motiu sostenim que l'exercici de transcripció és, per tant, garant de l'actitud d'escolta permanent que requereix la investigació social qualitativa i, en concret, l'anàlisi sociològica dels discursos.

L'obligatòria escolta, sense capacitat de resposta, que suposa l'exercici de la transcripció també ens permet aprendre a escoltar sense voler intervenir, ens permet aprendre a escoltar dialògicament i a no fer precipitades interpretacions d'allò que s'ha dit. Per altra banda, l'ètica de l'escolta, que exercim al transcriure, ens permet començar a entendre les raons i motivacions de l'altre. L'exercici que requereix el fet de que el text prenga el lloc de la paraula, ens permet preguntar al acabar cada oració 'què li haurà portat a pensar això?' la resposta resta en les següents oracions que componen el seu discurs.

Per últim direm que transcriure fomenta l'ètica de l'escolta així com una sèrie de consideracions ètiques perquè suposa atorgar 'respecte als que han parlat, als que han donat la seua paraula a la investigació' (Callejo 2012). Sempre que realitzem una entrevista o un grup garantim l'anonimat als subjectes investigats, condició que és perd quan la transcripció muda a mercaderia. Està clar que sempre podem reconèixer a persones per la seua veu i la cosa és complicada quan els subjectes estan enregistrats en vídeo. I aquesta és una qüestió ètica que passem per alt.

El fet de transcriure suposa no deixar de garantir l'anonimat als subjectes i a més suposa, concloure un intercanvi de dons. Tornem, als qui han donat la

seua paraula a la investigació, un temps d'escolta i sobre tot de retenció del seu discurs, d'atendre a les seves raons i de no deixar que els seus discursos siguin escoltats per altres. L'exercici de transcriure suposa garantir la contrapartida de l'obligació per a l'analitzat de dir tot el que passa pel seu cap: l'analista té l'obligació de sentir tot el que passa per la boca –i, en general, pel cos– de l'analitzant. Transcriure suposa escoltar i no atendre.

Quan externalitzem la transcripció l'intercanvi continua produint-se. Per a que hi haja eixe intercanvi, però, fa falta un tercer entre aquests dos termes (el temps i el discurs que ens donen els subjectes investigats i el temps d'escolta i atenció flotant que els tornem) i són els diners, el capital, el valor i tota la seva funció simbòlica.

4. QUAN LA TRANSCRIPCIÓ MUDA A MERCADERIA

Tal i com li esdevé a qualsevol objecte quan muda a mercaderia, la transcripció passa pel mateix procés, una vegada s'externalitza i es treu de la producció artesanal de la investigació. D'aquesta manera, la transcripció en lloc de revelar-nos les condicions socials en els que ha sigut produïda,⁴ les oculta, i es presenta davant les persones com si el seu valor sorgira de dintre d'ella. Per a entendre aquest fenomen, sosté Marx (1984), cal anar al nebulós món de la religió on els Déus apareixen dotats de vida pròpia, com a éssers autònoms dotats d'atributs que, en realitat, han estat investits per la societat.

Tal i com explicava Marx (1984) a primer cop d'ull una mercaderia sembla una cosa òbvia. Però, «de la seva anàlisi es dedueix que és una cosa envessada, plena de subtils metafísica i de capritxos teològics. Mentre és valor d'ús no hi ha res de misteriós en ella, tant si la considero des del punt de vista que amb les seves propietats satisfà necessitats humanes, com si rep aquestes propietats només com a producte de treball humà (...) El secret de la

⁴ Una pràctica habitual és portar la transcripció a empreses que no necessàriament estan al mateix territori on està produint-se la investigació ubicades, en la seua majoria, a Madrid. Així mateix altra pràctica habitual, com passa amb les transcripcions mèdiques als Estats Units, seguida per molts grups investigadors és la deslocalització de les transcripcions. Són enviades allà on la mà d'obra és més barata. Al cas de l'Estat espanyol moltes de les transcripcions són realitzades als països llatinoamericans.

forma de mercaderia consisteix, doncs, simplement en el fet que presenta als homes els caràcters socials de llur propi treball com si fossin propietats socials naturals d'aquestes coses, i per tant també presenta la relació social dels productors amb el treball global com si fos una relació social entre objectes existents al de fora dels productors» (Marx 1894:105-106).

Per al nostre cas, la transcripció passa a tenir vida pròpia. El corpus discursiu de les investigacions s'ha creat sol, la veu ha passat a escriure's de manera autònoma a les pàgines en blanc, el text ha pres autònomament el lloc de la paraula. Una vegada la transcripció muda a mercaderia succeeix que deixa d'haver relació entre el treball que fan les persones i el que creen amb eixe treball, és a dir el corpus de textos. Aquesta pèrdua que es produeix quan la transcripció es transforma a mercaderia queda reflectida al informe final de la investigació. L'anàlisi manca de les petjades nmèquies que deixa la transcripció.

Considerada com una mercaderia, la transcripció, és vista com una cosa transparent que produeix una representació precisa de les gravacions. Aquest supòsit positivista dóna suport a la acceptació de la consideració de la transcripció com a text autoritzat que manté certes veritats (Tilley i Powick, 2002). Tot i oblidant que la transcripció està realitzada per una persona i que aquesta tasca és un treball selectiu i interpretatiu que no es fa des d'una posició objectiva. La transcripció, sovint, reemplaça la gravació i és considerada com una dada primària.

Tilley i Powick (2002) han examinat l'ús de transcriptors contractats, sobretot en relació a la fiabilitat de les transcripcions i la seva anàlisi⁵ i varen observar la crítica del realisme ingenu que deixa inqüestionable la possibilitat d'un transcriptor objectiu que fa cas omís de les complexitats de la transcripció, que s'assemblen més al treball de translació que al de transferència. D'acord amb Lapadat i Lindsay (1999) argumentem que la transcripció és un acte interpretatiu del qual sorgeixen «temes analítics i teòrics que són inherents a qualsevol forma de representació» (Mishler 1991).

Per tant, el procés de transcripció és un procés interpretatiu que exigeix la pràctica prolongada i la sensibilitat a les diferències entre el discurs oral i els textos escrits, i la natura incorporada i descontextualitzada dels textos s'ha de tenir en compte durant els processos posteriors d'anàlisi (Brinkmann 2008). En aquest sentit, Duranti (2006), tot i fent una analogia amb el mite de la caverna de Plató, acaba afirmant que les transcripcions són com ombres projectades a la paret. D'altra banda, els processos de transcripció impliquen judicis i anàlisis que donen prioritat a alguns fenòmens (per exemple, la superposició de veus) i resten importància a altres (per exemple, l'accent regional) (Potter 2008). Així mateix el processos de transcripció deixen constància de les formes dialectals emprades pels subjectes.

Podem il·lustrar aquesta última qüestió amb una investigació que estem realitzant sobre les representacions socials i el discursos mediambientals al Parc Natural de l'Albufera i al Parc Natural del Delta de l'Ebre en la transcripció resulta útil per a deixar constància dels processos migratoris entre les dues zones d'aiguamolls. Molts dels verbs utilitzats als discursos provinents de la gent del Delta es conjuguen en formes dialectals valencianes.

(...) vull dir, a vore,⁶ problemes hi ha igual (Entrevista empresari Amposta).

El fet de transcriure mentre s'elabora el treball de camp a permès captar aquesta qüestió.

5. LA TRANSCRIPCIÓ COM UNA EINA QUE FACILITA ENTENDRE LA METACOMUNICACIÓ I A RECUPERAR EL CODI ANALÒGIC

Com sosté Luis Enrique Alonso (1998), tota comunicació implica un compromís i defineix una relació, agò és, una comunicació no solament transfereix informació sinó que alhora imposa conductes. Són les dues operacions bàsiques de la relació comunicativa, que Bateson (1984) presenta

⁵ Aquest estudi qualitatiu és un dels pocs que ofereix comptes empírics de la transcripció.

⁶ 'Vore' és la forma valenciana, en registres informals, de l'infinitiu veure.

com dos plànols complementaris; d'una banda els aspectes conatius-relacionals i per altra els aspectes referencials i de contingut.

Aquesta distinció en la comunicació entre el plànol del contingut —el vehicle fonamental del qual és el llenguatge— i el plànol de la relació —el vehicle primordial de la qual és la conducta no verbal— ha mostrat ser molt útil per a l'anàlisi del procés comunicatiu i per a la interpretació dels discursos socials; tot i entenent que el plànol de la relació qualifica al del contingut i és, per tant, una metacomunicació.

D'acord amb Watzlawick, Beavin y Jackson (1985) direm que la relació que existeix entre els aspectes referencial i conatiu és la següent: El primer transmet les «dades» de la comunicació, i el segon, com ha d'entendre's aquesta comunicació. La relació també pot expressar-se en forma no verbal cridant o de moltes altres maneres. I la relació pot entendre's clarament a partir del context en el qual la comunicació té lloc. La capacitat per metacomunicar-se de manera adequada constitueix no només condició *sine qua non* de la comunicació eficaç, sinó que també està íntimament vinculada amb el complex problema concernent a la percepció del *self* i de l'altre. És possible construir missatges, sobretot en la comunicació escrita, que ofereixen indicis metacomunicacionals molt ambigus.

En aquest sentit Bird (2005) a través d'un exemple concret, ens explica com la transcripció pot servir per tal de captar el sarcasme que canvia per complet el significat d'allò que enunciem. «Em vaig trobar amb el meu primer «problema de transcripció» -la paradoxa que les paraules d'aquest professor transmeten un significat diferent al que el to d'aquestes paraules transmet. No havia pensat en aquesta diferència mentre entrevistava perquè en aquell moment havia tingut una comprensió del seu significat, així que vaig pensar un poc més sobre el seu to. Mentre transcrivia l'entrevista, però, el seu to semblava ser més evident. Potser va ser el seu to més la meua memòria de l'esdeveniment. (...) em vaig trobar analitzant el discurs i la reflexió sobre el seu to i la seva importància per al significat global de la seva experiència viscuda. La seva frase «que va ser molt divertit» sonava com «que [èmfasi] va

ser molt divertit.» El to, com el vaig entendre en base a la meua participació en el context de la situació de l'entrevista, va ser un sarcasme, la intenció de transmetre un significat oposat al de les pròpies paraules.» (Bird 2005: 234).

Si recordem que tota «comunicació té un aspecte de contingut i un aspecte relacional cal suposar que comprovarem que totes dues maneres de comunicació no només existeixen costat a costat, sinó que es complementen entre sí a cada missatge. Així mateix, cal suposar que l'aspecte relatiu al contingut es transmet en forma digital, mentre que l'aspecte relatiu a la relació és de naturalesa predominantment analògica.» (Watzlawick, Beavin i Jackson 1985: 65).

En la comunicació humana, és possible referir-se als objectes de dues maneres totalment diferents. Els hi podem representar per un símil, tal com un dibuix, o bé mitjançant un nom. Aquests dos tipus de comunicació —un mitjançant una semblança autoexplicativa i l'altre, mitjançant una paraula— són equivalents als conceptes de les computadores analògiques i digitals, respectivament. 'Què és, llavors, la comunicació analògica? (...) el terme ha d'incloure la postura, els gestos, l'expressió facial la inflexió de la veu, la seqüència, el ritme i la cadència de les paraules mateixes i qualsevol altra manifestació no verbal que l'organisme és capaç de reproduir, així com els indicadors comunicacionals que inevitablement apareixen en qualsevol context en què tenen lloc una interacció' (Watzlawick, Beavin y Jackson, 1981:63)

D'acord amb Alonso (1998), podem asseverar que el coneixement posat en joc en la investigació qualitativa és fonamentalment analògic, es forma per una relació, per una negociació del sentit, basat en la flexibilitat del llenguatge humà i en la possibilitat de construir homologies que es despleguen com semblances de sentit. Allò digital, no obstant, està definit per la prescripció del sentit per la reducció de tota connotació a la denotació, per la reducció de tota homologia de la qual es desprèn, de manera discontinua, de la xifra. No obstant açò, el llenguatge analògic treballa amb magnituds contínues, de difícil traducció o transposició contextual, de múltiples sentits, de temporalitat existen-

cial i plagat de derives connotatives. Al llenguatge analògic no hi ha equivalents per a elements de tan vital importància per al discurs com «si... després» i l'expressió de conceptes abstractes resulta tan difícil, si no impossible, com en l'escriptura ideogràfica primitiva, on cada concepte només pot representar-se per mitjà d'una similitud física. «A més, al llenguatge analògic manca del negatiu simple, això és, de l'expressió «no». Per exemple: hi ha llàgrimes de tristesa i llàgrimes d'alegria, el puny atapeït pot indicar agressió o control, un somriure pot transmetre simpatia o menyspreu, la reticència pot interpretar-se com a discreció o indiferència, i cal preguntar-se si tots els missatges analògics no tenen aquesta qualitat curiosament ambigua, que recorda al *Gegensinn der Urworte* (sentit antitètic de les paraules primàries) de Freud» (Watlawick, Beavin i Jackson 1981: 67)

La recerca social qualitativa és un coneixement analògic sobre els llenguatges analògics socials i, com tot allò analògic, és imperfecte, borrós, però genera mapes: construccions metafòriques que ens ajuden a ordenar i a fer intel·ligible la nostra realitat comunitària (Alonso 1998). Allò analògic és complementari d'allò digital però la recerca social corre el perill de perdre el seu sentit si només acudeix a la digitalització. «Els éssers humans es comuniquen tant digital com analògicament. El llenguatge digital compta amb una síntesi lògica summament complexa i poderosa, però manca d'una semàntica adequada en el camp de la relació, mentre que el llenguatge analògic posseeix la semàntica, però no una sintaxi adequada per a la definició inequívoca de la naturalesa de les relacions (Watlawick, Beavin i Jackson 1981). Bateson va demostrar que, els moviments intencionals i els signes d'estat d'ànim dels animals constitueixen comunicacions analògiques per definir la naturalesa de les seves relacions. De fet, ja que la comunicació es centra en aspectes relacionals comprovem que el llenguatge digital manca gairebé per complet de significat.

Per tot això estem d'acord amb Ruiz (2009) quan explica que a la transcripció s'han d'incloure tots aquells elements antecedents i del context que puguin contribuir a la seva interpretació així

com totes les incidències no verbals. Aleshores, per tal de poder conservar part del que comuniquem amb el llenguatge analògic és molt important que la transscriptora i l'analista siguin la mateixa persona. Per exemple la transcripció ha estat de gran utilitat per tal de entendre perquè s'han produït els silencis: emoció, reflexió, reactivitat a la situació, dificultat per a què circule el discurs sobre un cert tema... Tot i essent el lloc del silenci dels observats un tema d'interès ja que d'acord amb Callejo (2002) és el que més fa diferir la perspectiva quantitativa de la qualitativa i «es constitueix en un dispositiu essencial per a la interpretació sociològica de tot material empíric: des del context d'observació més immediat (situació d'observació) als contextos històrics (sobretot) i de referència (normativa). La interpretació és, així, una reconstrucció contextual» (Callejo 2002: 421).

I, en aquest sentit, la importància de la transcripció no radica en l'escriptura de la conversa sinó en l'escolta i la interiorització del discurs. Quan procedim a la lectura activa prèvia a l'anàlisi, després de fer les transcripcions, les paraules cobren vida i són els subjectes qui ens narren els seus discursos. Els cops, les palmades, les diferents tonalitats de veu, els accents...reviuen i apareixen com a veu en off i ens desvelen els sentits ocults. Per tant, si estem d'acord en afirmar que la investigació social qualitativa és fonamentalment analògica, no podem negar el paper que té el procés de transcripció dintre d'aquest tipus de recerca.

6. LA TRANSCRIPCIÓ I L'ANÀLISI SOCIOLÒGICA DE DISCURSOS

Fins ara hem ressaltat aspectes de la transcripció que solen assenyalar-se des de diferents corrents d'anàlisi del discurs. En alguns apartats ens hem centrat en aportar arguments que aporta la corrent d'anàlisi conversacional, més centrada en la part lingüística. L'objectiu d'aquesta corrent, però, és explicar les característiques—lèxiques, gramaticals, argumentatives, etc.—del discurs (Martin Criado 2014). Així hem pogut trobar una ampla bibliografia referent al tema de la transcripció procedent d'autores i autors propers a aquesta corrent.

No obstant, aquest tipus d'anàlisi queda lluny de l'anàlisi sociològic dels discursos, una anàlisi l'objectiu de la qual no és explicar al detall les característiques morfològiques, semàntiques retòriques etc. dels discursos— y les seues implicatures, presuposicions, etc.— sinó utilitzar els discursos per a indagar el funcionament d'àmbits de relacions socials i de les categories i estratègies simbòliques en joc dels mateixos (Martin Criado 2014). No és una anàlisi del contingut, ni una anàlisi formal sinó una anàlisi contextual, on els arguments prenen sentit en relació amb els actors que els enuncien, emmarcats en un conjunt de forces socials en conflicte que les originen (Alonso 2013).

Ja els precursors que proposen aquest tipus d'anàlisi —pertanyents al que s'ha convingut a denominar la corrent del Qualitativisme Crític de Madrid— proposaven que la feina de la transcripció havia d'estar feta per les pròpies investigadores, sobretot per aquelles que duïen en davant el treball de camp. D'aquesta manera ho relata Ortí (1984) al descriure que s'ha de fer amb els discursos del grup de discussió: «Aquesta discussió és gravada, mitjançant un magnetòfon, y transcrita mecanogràficament per al seu posterior anàlisi («semi-lògic o motivaiconal») pel mateix investigador (preferentment) que ha dirigit la reunió de grup» (Ortí 1984:209)

En els següents dos apartats ens centrem en explicar com la transcripció potser una eina útil per tal de poder aprendre a fer aquest tipus d'anàlisi del discurs.

6.1. LA TRANSCRIPCIÓ COM UNA EINA QUE ENS AJUDA A CAPTAR LES INCONSISTÈNCIES I AMBIVALÈNCIES DEL DISCURS SOCIAL

Martin Criado (2014) parla de tres elements bàsics per tal d'analitzar el discurs: a) categories i esquemes simbòlics bàsics; b) constriccions sobre l'acció i c) estratègies discursives. Per tal de poder indagar aquests elements, l'autor ens proposa diferents mitjans. Anirem explicant cadascun dels mitjans i en quina mesura el procés de transcripció és útil per tal de portar-los endavant.

1. Rastrear les estratègies de presentació del sí i l'evolució de la censura estructural

Un recurs important per a l'anàlisi és la descripció minuciosa de la 'censura estructural' de la situació i de les variacions que produeix el discurs. D'aquesta manera el grups de discussió solen començar amb els discursos que tots consideren més legítims; progressivament s'estableix una complicitat entre alguns participants —'no actuem com seria ideal...'— i va redefinint-se el que es pot i el que es deu fer. Aquestes evolucions, però, no deuen portar-nos a veure el discurs inicial com una mera màscara; la seva concepció d'allò legítim és una part essencial de la seva realitat que afecta a les seves pràctiques i discursos (Martin Criado 2014).

Durant el procés de transcripció es capten molt bé aquetes variacions del discurs 'que mostren les legitimitats en joc i les seves exigències contradictòries, les constriccions que s'interposen entre allò ideal i allò real, les estratègies simbòliques per a afrontar aquestes tensions' (Martin Criado 2014:130). El fet de transcriure impossibilita veure només la part legítima del discurs a la vegada que també impossibilita veure res més la part contradictòria, transcriure suposa escoltar detingudament la totalitat del discurs. Les dissociacions entre pràctiques i discursos són enteses i interpretades a mesura que anem passant la veu en text.

A més a més s'ha de assenyalar que les dissociacions entre pràctiques i discursos, entre discurs ideal i real, als grups de discussió, solen aflorar quan les veus es solapen. Per exemple, un grup de discussió de joves universitàries dintre d'una investigació que dui a per títol *Sexualitat i estratègies davant l'embaràs en adolescents*⁷ circulava el discurs legítim sobre l'ús del preservatiu i en un moment on totes les participants començaré a opinar simultàniament, entre el solapament de veus, a la transcripció poguérem extraure la següent oració: '*pero si él no quiere...*'.

⁷ Projecte realitzat per Lligam recerca cooperativa d'investigació social.

2. Situar tot discurs en un espai de discursos

«Bajtín va definir el caràcter dialògic i intertextual de tot enunciat: «els enunciats no són indiferents un a altre, ni són autosuficients, sinó que saben un d'altre i es reflecteixen mútuament. Aquests reflexos recíprocs són els que determinen el caràcter de l'enunciat. Cada enunciat està ple d'ecos i reflexos d'altres enunciats amb els quals es relaciona per la comunitat de l'esfera de la comunicació discursiva» (Bajtín 1982:264 en Alonso 2013:9).

Els discursos, afirma Martín Criado (2014), sols poden entendre's com una pressa de posició front a altres posicionaments; tot text agafa elements presats de— i respon a— altres textos, l'anàlisi sempre ha de tenir en compte aquesta intertextualitat. Si mentre realitzem el treball de camp anem transcrivint el material que obtenim, posem en relació els diversos discursos socials al voltant d'un mateix fenomen. Quan transcrivim, preguntem «a cada fragment d'un discurs analitzat sobre les seues presuposicions, amb quin altre discurs es troba dialogant i, per tant, amb quin altre discurs o discursos es troba en una relació associativa o conflictiva» (Alonso i Callejo 1999:49).

Per exemple a la investigació de la que hem fet menció anteriorment que tracta d'analitzar les representacions socials a l'Albufera i al Delta de l'Ebre hem pogut indagar com es gesten els discursos dels grups ecologistes i la comunitat científica vers els discursos dels llauradors sobre el medi ambient. Aquestes transcripcions ens han ajudat a veure el discurs legítim i el dels pròxims socials. Ha estat interessant realitzar i interioritzar els discursos de la comunitat científica al temps que es feien entrevistes a llauradors. Part de les pràctiques nocives que expliquen els llauradors venen revestides pel discurs legítim i expert —de tècnics i ecologistes—, que en aquest cas, s'imposa al seu saber de l'experiència. La manera en la que els llauradors ens expliquen les pràctiques nocives, com per exemple la crema de la palla, ha de veure amb els arguments que donen els ecologistes per a no realitzar aquesta

pràctica, tot i quedant clar que tot argument és un contrargument. Per tant, en preguntar per aquesta pràctica els llauradors al·ludeixen a què més contaminen les falles o més contamina el podriment de la mateixa palla, per la seva descomposició a l'aigua... però mai fan referència al fet de què la crema de la palla contamina perquè donen per suposat que tothom coneix el discurs legítim, que per altra banda, s'oposa als seus interessos econòmics.

Ahora s'ha pogut comprovar com els discursos han estat d'acord a diferents punts però han mancat una traducció de llenguatges. Per exemple els discursos dels biòlegs i llauradors convergien al explicar que el que indica una bona qualitat de l'aigua a l'Albufera és la presència d'asprella —per als llauradors— *chara vulgaris* —per als biòlegs—; una espècie d'alga. El que s'ha observat en aquesta investigació és que falta una traducció de sabers (el tècnic/científic i el de l'experiència). Anar realitzant les transcripcions mentre s'ha fet el treball de camp ens ha permès captar aquesta dimensió.⁸

Es precis partir de l'oposició i el conflicte, les categories que més importància revesteixen són nosaltres i ells (Martín Criado 2014). Tal i com explica Conde (2009) els discursos socials no existeixen de forma individualitzada. Tot discurs es produeix en relació a altre discurs al que interpel·la, al que es tracta d'aproximar o del que tracta de diferenciar-se. Per això és imprescindible analitzar l'estructura d'oposicions i el maneig estratègic, per a açò també poden ser útils les transcripcions on l'escolta ens permet captar les definicions. Per a el cas de la investigació anterior, vàrem observar que els llauradors anomenàvem '*Mig ambient*' tant a la Conselleria de Medi Ambient, com al tècnics inclús als grups ecologistes. Per a aquesta posició discursiva el medi ambient (*Mig Ambient*) són els 'altres', que malgrat emergir com al discurs legítim sota el seu parer...

Hi havia fotges, mos prohibiren caçar-les durant dos anys, creguent-se que s'anaven a reproduir, però com *Mig Ambient* no té ni idea de l'*albufera* per-

⁸ A les transcripcions s'han fet afegint a peu de pàgina els tecnicismes. Aquesta pràctica ha permès entendre que el que per a uns era *chara vulgaris* per a altres era 'asprella'.

què és tot de llibre, l'albufera no té asprella ni res, que és de lo que s'alimentava la fofja... (Entrevista caçador de Catarroja).

Tanmateix observem com al concepte 'Mig Ambient' es produeix una condensació essent aquest tret molt rellevant perquè 'fan una associació directa articulada, d'aquesta manera, plànols de significacions diferents i que solen estar lligats a una carrega d'energia, és una intersecció de varies cadenes associatives i pot entendre's com una porta d'entrada allò latent' (Conde 2009:239). A les condensacions, hi ha una articulació entre el plànol del llenguatge expressat i el plànol de les forces enèrgiques i pulsionals que han de desvelar-se a l'anàlisi (Laplanche i Pontalis 1983). Els processos de transcripció, per tant són una eina molt útil per aprendre a interpretar. L'escolta pausada que permet la traducció dels discursos a una forma textual permet captar les associacions, els desplaçaments i les condensacions.

3. Privilegiat en l'explicació les constriccions que pesen sobre l'acció

Les accions no es deriven únicament de les idees; també es produeix el moviment invers. Per això l'analista ha d'estar atent a les constriccions que pesen sobre l'acció. La pregunta que ha de moure l'anàlisi és: per què convé dir això? Què es defineix a l'establir aquestes distincions? Per a què serveix aquest argument? (Becker 2009 en Martin Criado 2014).

La transcripció és una ferramenta per tal d'estar atents a les constriccions de l'acció. A l'apartat al que expliquem que la transcripció permet exercir l'ètica de l'escolta ja hem argumentat part dels motius que ens porten a pensar aquest fet. La transcripció suposa veure les relacions que hi ha dintre de tots els enunciats. De manera que, mentre transcrivim un enunciat ens preguntem 'per què li convé al subjecte dir això?'

Per a l'exemple de la investigació que estem seguint, la transcripció ens va ser molt útil per a captar

la dissonància cognitiva que els produïa als llauradors el fet de voler cremar la palla de l'arròs tot i sabent que això contamina. Per tal de reduir aquesta dissonància els llauradors argumentaven que més contamina cremar una falla, i/o més contamina deixar que es podreixi la palla a l'aigua i/o cremar la palla és una cosa que s'ha fet tota la vida.⁹ La transcripció ens va ajudar a captar i posar en relació els diferents discursos que s'emeten des d'aquesta posició per tal d'anar reduint la dissonància.

Per tant, si mentre transcrivim ens preguntem: 'per què li convé al subjecte dir això?' estem fent ús del procés de transcripció com procés de pre anàlisi del discurs que res té a veure amb concebre la transcripció com una mera feina mecànica. Part de la resposta a aquesta pregunta resta als enunciats que anem passant a text, mentre, al seu torn, anem interpretant les motivacions dels subjectes.

4. Centrar-se en els vaivens, incoherències i contradiccions dels discurs

L'analista ha de centrar-se en buscar tan les coherències entre els distints elements simbòlics així com les seves contradiccions. Els subjectes solen trobar-se en tensió: entre les seves pràctiques i les seves creences, entre el passat incorporat i les constriccions de la situació present, entre distints paquets simbòlics per tal de justificar i donar-li sentit a les seves pràctiques (Martin Criado 2014)

De nou citem un exemple de la citada investigació on la transcripció ens ha estat útil per a captar estructures de 'doble vincle' (Bateson 1985)— resultat de la vigència de dos manaments contradictoris, que no poden ser obeïts simultàniament— al discurs dels obrers industrials que treballen prop de les zones de d'aiguamolls esmentades. D'aquesta manera els obrers industrials descriuen la imposició de dos manaments contradictoris: per una banda relaten el procés de degradació de la zona produït per la contaminació industrial però simultàniament pensen que de no haver indústria no podrien tenir feina.

Sostenim, per tant que, el fet de seguir el fil del discurs a través del procés de transcripció ens per-

⁹ Aquest últim argument sempre ens el donen després d'explicar que amb la palla d'arròs es feia paper o embolcalls per als plàtans de Canàries.

met captar 'les oscil·lacions del discurs, les apostes en joc, l'evolució de la censura estructural de la situació, comprendre les tensions en les que es mouen les pràctiques, els distints marcs de sentit que s'apliquen, l'ambivalència entre distintes normes i legitimitats, les estratègies amb repertoris simbòlics disponibles' (Martin Criado 2010).

5. Situar cada opinió d'un subjecte en el context de les seves estratègies simbòliques generals

En lloc d'emprendre l'anàlisi per parcel·les desconnectades se'ns proposa relacionar els enunciatos sobre distints àmbits a partir del seu component estratègic. Els discursos, com a presentacions de sí, es modelen al voltant d'apostes centrals que estructuraven la seva estratègia discursiva. Això suposa un desplaçament fonamental en la troballa de la coherència dels discursos: en lloc de buscar-la a la cultura integrada, s'ha de buscar a la posició que s'ocupa i a les estratègies per defensar el que s'és i el que és fa (Martin Criado 2014). En aquest punt el procés de transcripció és de vital utilitat ja que suposa la interiorització del discurs de l'altre. La mitjana d'hores d'escolta d'una hora d'entrevista són huit hores per tal de poder fer la transcripció i aquest temps augmenta si es tracta d'un grup. El fil discursiu es segueix amb detall, les motivacions, creences, dissonàncies... són enteses en la mesura en que entenem la posició des de la que s'emet el discurs. És impossible fragmentar el discurs perquè l'hem escoltat i interioritzat de manera global.

Tornant a l'exemple d'investigació, que ja hem citat en diverses ocasions, el discurs en torn al medi ambient que descriuen els llauradors no el podem entendre sense comprendre el seu lloc de 'propietaris molt pobres' (Ortí 1984, Castillo 1978) i la història de les lluites agràries al sí de l'Estat espanyol.

Per això mantenim també que la transcripció promou la inductivitat que requereix la investigació qualitativa i els vaivens de la teoria al discurs. Mentre transcrivim veiem si els nostres paradigmes teòrics preconcebuts ens serveixen per comprendre els discursos socials. Per al cas de la investigació

que citem varem veure que els discursos dels llauradors no podien entendre's des del paradigma teòric de l'ecologia política sinó que havíem d'incorporar la sociologia i la història agrària.¹⁰ Per tant, aquesta interiorització del discurs de l'altre també ens ajuda a veure la connexió amb el marc teòric. La transcripció és clau per tal de desenvolupar 'l'anàlisi continua' (Conde 2009) que al·ludeix a la intensa dialèctica que existeix a la investigació qualitativa entre els moments del disseny i revisió de documentació existent, la producció de la informació i els del seu anàlisi. 'Centralitat i extensió de la anàlisi a totes les fases de la investigació que ha portat a alguns autors a parlar de 'l'omnipresència de l'anàlisi' (Vallés 1997) en la investigació qualitativa' (Conde 2009: 70)

D'acord amb Limberg (2008), l'anàlisi preliminar es porta a terme ja durant la recollida de dades i continua durant la transcripció, aquí és quan la investigadora arriba a familiaritzar-se amb el material i identifica temes emergents. Aquests temes poden ajudar a la comprensió del fenomen en estudi. Aquest procés implica un tipus d'anàlisi abductiu, movent-se entre les dades empíriques i conceptes teòrics per permetre la retroalimentació. El propòsit de l'anàlisi és identificar noves facetes i matisos en relació amb el significat i l'estructura de les diferents maneres d'experimentar el fenomen (Limberg 2008).

De la mateixa manera Ruiz (2009) explica que la primera operació de l'anàlisi textual sol ser la traducció dels discursos a una forma textual. Aquesta traducció no tan sols constitueix ja una primera part de l'anàlisi textual, sinó que també és fonamental per a l'anàlisi contextual i per a la interpretació del discurs.

6.2. LA TRANSCRIPCIÓ COM EINA D'ANÀLISI SOCIOHERMENEÛTICA I APERTURA AL PRECONSCIENT SOCIAL

En la reproducció dels discursos ideològics pels subjectes estan implicats elements no conscients però que, al seu torn, condicionen l'articulació discursiva i especialment els efectes del seu sen-

¹⁰ Per tal d'incloure aquest paradigma teòric varen ser molt útils les aportacions del professor Luis Enrique Alonso Benito.

tit. Això suposa que als discursos ideològics podem identificar diferents nivells de sentit, tot i essent alguns d'ells no directament identificables si més no a través del treball de l'anàlisi. Per tant, com sosté el Colectivo Ioé (2010), s'han de considerar diferents nivells d'anàlisi interpretatiu dels discursos, especialment si convenim en situar una via d'accés d'allò social des del coneixement sociològic en l'anàlisi d'aquestes dimensions latents i manifestes del discurs.

Per la seva banda, Ortí (2000) seguint els tres nivells de consciència de la primera tòpica freudiana, proposa tres nivells d'anàlisi de la realitat social i de la interacció personal que corresponen amb tres enfocaments metodològics bàsics de l'anàlisi social.

Nivell del camp dels fets, conformat per les relacions d'indicació o designació de la proposició. El nivell del camp dels fets està definit en les pràctiques de la investigació social com el camp d'allò que esdevé i es fa, quan es manifesta 'objectivament' és a dir, en el sentit proposat per Dukheim, 'els fets' constituïran fenòmens exteriors, independents (suposadament) de la consciència, i susceptibles d'exercir coerció. Front al simple camp dels fets, la significació de la proposició (Deleuze 1989 en Ortí 2000) entra l'existència de l'univers dels discursos, on les significacions no s'estableixen per extensió, sinó referides a sí mateix en el quadre d'un sistema de signes. Es tracta de proposicions comunicatives coherents per la seva articulació significativa, perquè estan definides per una certa relació codificada entre significant i significat. En principi els discursos estarien articulats per 'allò que es diu' en el context de les formacions culturals i ideològiques concretes. Però la institucionalització de les coses no els confereix la mateixa significació en una cultura o altra. Junt als *culturemes*, els discursos suposen orientacions de valor, o siga, proposicions ideològiques. En un tercer nivell ens trobem amb el regne de les motivacions. Serien les forces motores, pulsions, desitjos, que responen al perquè de la interacció social; és a dir la intencionalitat i sentit, conscient o no, que configura els processos projectius.

Com descriu Alonso (1998) aquí ja no ens movem en el nivell manifest d'allò observable i analit-

zable mitjançant el registre estadístic, ni tampoc en el nivell latent de les actituds i les representacions socials, racionalment analitzables mitjançant un mètode comprensiu que reconstrueixi el sentit de les accions de les actores dins dels sistemes socials. Ara, ens trobem en el nivell profund social, en el camp d'allò no verificable, però interpretable mitjançant l'atribució d'un sentit, ocult o encobert, al que són símbols afectivament carregats, sent les motivacions –actituds motrius del comportament de l'actor social, profundes, difuses i difícilment verbalitzables que s'assenten sobre valoracions, creences i desitjos en l'imaginari col·lectiu– i les imatges –condensacions simbòliques que articulen en una única representació, les projeccions afectives dels subjectes sobre la realitat social– les categories bàsiques per a l'estudi de la conducta social.

En aquest respecte, el procés de transcripció és una feina que pot ajudar molt a la interpretació. Aquí són interessants les reflexions de Bird (2005) on ens explica com els processos de transcripció feren canviar la seva perspectiva analítica. «Durant aquest taller de CAQDAS [Computer Assisted Qualitative Data Analysis Software], m'havia cridat l'atenció la idea de com les paraules i frases (les unitats d'anàlisi) es van convertir d'estrena importància. On era el context? On era el to? El sarcasme?. (...) Em vaig adonar que el meu desig de tenir aquests elements inclosos en una transcripció revelava trets del meu propi posicionament epistemològic i metodològic. (...) la meua preocupació amb les 'qualitats' de les dades em va ajudar a posicionar la meua perspectiva analítica dins les metodologies més interpretatives, amb fortes inclinacions cap a l'hermenèutica i la fenomenologia» (Bird 2005: 238).

El fer interpretatiu és un voler saber sobre el fer dels discursos, això és una pràctica d'atribució de sentit dels discursos sobre el que els discursos fan en societat (Alonso 2013). És una lectura activa en la que es fan preguntes al text. El procés de transcripció suposa un pas més enllà d'aquesta lectura activa, les preguntes les van respondre les veus dels subjectes. Ahora, mentre passem allò oral a text escrit, tractem de descobrir les trames de significat que reconstrueixen una realitat a la que volem

atorgar-li un sentit; capten les ironies i els sarcasmes acompanyats del llenguatge no verbal del que manca el text.

Aquest significat no és, doncs, el resultat de la redundància manifesta de paraules, ni el significat és el contingut semàntic de les oracions o dels textos com a unitats lògiques, és el significat dels parlants, significat que no és allò dit sinó allò comunicat, això és, el conjunt de explicatures i implicatures que assignen referència i fan rellevants als enunciats (Alonso 1998). En l'anàlisi sociològica dels discursos busquem els efectes contextuals que destaquen els discursos enfront d'altres discursos; el que s'ha dit és el manifest, però «entendre un enunciat té dos aspectes, d'una banda es decodifiquen els signes lingüístics; per un altre, es salta el graó que va entre el que s'ha dit i allò implicat i això no es fa mitjançant més decodificació, sinó mitjançant inferències» (Reyes 1995:55 en Alonso 1998). Aquestes inferències poden anar produint-se durant el procés de transcripció que suposa reviu la conversa (verbal i no verbal), seguir de manera detinguda el fil discursiu; les associacions, les condensacions, els desplaçaments i els lapsus o les omissions. Suposa retenir el discurs que retorna a la ment en fases de descans, quan ja hem deixat la transcripció. Per tant, aquesta escolta, com bé deia Ibáñez (2005) suposa trobar el sentit i no pas buscar-lo.

També ens retorna el discurs quan llegim lectures per tal d'elaborar el marc teòric. Veiem si les teories ens parlen dels discursos i veurem si ens ajuden a interpretar-los. De la mateixa manera ens tornen els discursos a la ment quan indaguem els processos històrics, aleshores entem part dels comportaments i de les formacions dels subjectes subjectats per les seves posicions socials. De la mateixa manera que Vallés parla de 'l'omnipresència de l'anàlisi' nosaltres ens aventurarem a parlar de l'omnipresència de la transcripció, que una vegada realitzada, farà que els discursos ens acompanyen durant totes les fases de la investigació i que farà que els nostres dissenys siguin més flexibles i oberts, condició *sine qua non* de les investigacions qualitatives. D'aquesta manera, el procés de transcripció potencia el caràcter inductiu que ha de tindre la investigació qualitativa. Essent aquest el primer tret, el caràcter inductiu,

que Taylor i Bogdan (1994) proposen per a definir aquesta manera d'encarar el món empíric; això és, la investigació qualitativa.

7. CONCLUSIONS

Al llarg d'aquest article hem reflexionat sobre la importància del procés de transcripció dintre de les investigacions qualitatives. Així doncs, hem ressaltat que la transcripció és una eina important dintre del procés d'aprenentatge com a investigadores perquè ens permet reflexionar sobre la manera en què entrevistem o moderem un grup. A més a més, hem argumentat com aquest procés fomenta l'ètica de l'escolta i la comprensió concreta de la singularitat de l'altre que són de gran utilitat en la praxis de l'anàlisi de la subjectivitat col·lectiva. Alhora hem posat de relleu que quan l'analista i la transcriptora són la mateixa persona, en el pas d'allò conversat a text, hi ha molts elements del plànol referencial-connatiu que no es perden, i de la mateixa manera, recuperem part del codi analògic que estariem perdent si externalitzarem els processos de transcripció.

Per últim, hem tractat d'explicar la manera en la que el procés de transcripció ens ajuda a l'anàlisi i interpretació sociològica de discursos.

En primer lloc, quan la transcriptora és l'analista té moltes més claus per a poder interpretar el discurs. Per una banda, perquè s'interpreten molt millor els canvis en el tot de veu, el tipus de rialles, els diversos silencis, els comentaris irònics... Quan l'analista és la transcriptora i llegeix les transcripcions, apareixen les veus en off dels subjectes que ens narren el corpus de la investigació. Les rialles, els silencis, els tres punts...cobren vida i mostren els sentits ocults de les converses.

A més a més, el fet d'escoltar moltes hores els discursos ens és útil per a interioritzar a l'altre i captar les valoracions, les opinions i les motivacions. En suma, ens ajuda a veure la dissociació entre el dir i el fer. Això pel que fa al nivell micro.

Pel que fa al nivell macro, quan es transcriuen totes les entrevistes i grups de discussió d'una investigació, ens permet veure com s'articulen les diferents motivacions i opinions i quines són les qüesti-

ons socials que les condicionen. De manera que ens ajuda a comprendre la percepció social i l'imaginari col·lectiu sobre un determinat fenomen social. Alhora que ens ajuda a comprendre i interpretar les diferents cares del mateix fenomen.

Aquesta interiorització del discurs de l'altra també ens ajuda a veure la connexió amb el marc teòric a la vegada que també pot fer-lo ampliar al tractar-se qüestions al discurs que no s'han abordat de manera teòrica. De la mateixa manera, la interiorització ens ajuda a que afegim objectius a la investigació que prèviament no havíem contemplat. Per tot això i més, la transcripció és una important eina dintre del projecte d'investigació social així com un element clau per a l'anàlisi del discurs

8. BIBLIOGRAFIA

- ALONSO, L.E. (1998). *La mirada cualitativa*. Madrid, Fundamentos.
- ALONSO, L.E. i CALLEJO, J. (1999). «El análisis del discurso: del postmodernismo a las razones prácticas». *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 88, 37-74.
- ALONSO, L. E. (2013). «La sociohermenéutica como programa de investigación en sociología». *Arbor*, 189 (761): a035. doi: <<http://dx.doi.org/10.3989/arbor.2013.761n3003>>.
- BATESON, G.; Ruesch, J. (1984) *Comunicación. La matriz social de la Psiquiatría*, Barcelona, Paidós.
- BATESON, G. (1985) *Pasos hacia una ecología de la mente*. Buenos Aires, Planeta-Carlos Lohlé.
- BIRD, C.M. (2005) «How I stopped Dreading and Learned to Love Tanscription» *Qualitative Inquiry* Volume 11 Numer 2: 226-248.
- BRINKMANN, S. (2008) «Interviewing» en L. Given (ed.) *The Sage Encyclopedia of qualitative research*. California, SAGE Publication.
- CALLEJO, J. (2002) « Observación, entrevista i grupo de discusión: el silencio de tres prácticas de investigación» *Revista Española de salud pública* 5: 409-422.
- CALLEJO, J. (2012) «Ángel de Lucas: maestro de la escucha» *elpulso.es* 28/06/2012 <<http://www.elpulso.es/Sociedad/Análisis/Angel-de-Lucas-maestro-de-la-escucha.html>>.
- CASTILLO, J.J. (1978) «Propietarios muy pobres. Planteamientos básicos para el estudio de la Confederación Nacional Católico-Agraria (1917-1942)» *Agricultura y sociedad*, N° 6, 1978, págs. 71-136.
- COLECTIVO IOÉ (2010) «¿Para qué sirve un grupo de discusión? Una revisión crítica del uso de técnicas grupales en los estudios sobre migraciones» *Empiria, Revista de metodología de ciencias sociales*, 19:73-99.
- CONDE, F. (2009) *Análisis sociológico del sistema de discursos*. Madrid, Cenrto de Investigaciones Sociológicas.
- DAVIDSON, C. (2009) «Transcription: Imperatives for Qualitative Research» *International Journal of Qualitative Methods* 8:1-52.
- DURANTI, A. (2006). «Transcripts, like shadows on a wall.» *Mind, Culture and Activity*, 13(4), 301-310.
- FESTINGER, L. (1975) *La teoria de la disonancia cognitiva*. Madrid, Instituto de Estudios Políticos.
- FRASER, R. (1990) «La formación del entrevistador», en *Historia y fuente oral*, n° 3, 1990, pp. 129-150.
- HIDALGO, A i SANMARTIN, J. (2005) «Los sistemas de transcripción en la lengua hablada» *Oralia. Análisis del discurso oral* v.8: 13-36.
- IBÁÑEZ, J. (2005) «Perspectivas de la investigación social: el diseño en las tres perspectivas» En GARCÍA FERRANDO, M.; IBÁÑEZ, J. y ALVIRA, F. (eds.), *El análisis de la realidad social*. Alianza: Madrid, pp. 57-98
- LAPADAT, J., i LINDSAY, A. C. (1999). Transcription in research and practice: From standardization of technique to interpretive positioning. *Qualitative Inquiry*, 5(1), 64-86.
- LAPLANCHE, J. i PONTALIS, J. (2004) *Diccionario de psicoanálisis*. Buenos Aires, Editorial Paidós.
- LÓPEZ, A. i LOUREDA, O. (2013) «La reformulación discursiva entre lo oral y lo escrito: Una aproximación teórica y experimental» *Oralia. Análisis del discurso oral* v.16: 222-257.

- LUCAS de, A. (1995) Memoria de oposición. Proyecto Docente. Sociología del Consumo e Investigación de Mercados.
- MARINAS,J.M (2005) « 10 temas comunes al psicoanálisis y a la investigación social» *Arxius de Ciències Socials* 12-13: 129-140.
- MARTIN CRIADO, E. (1998) « Los decires y los haceres» *Papers* 56: 57-71.
- MARTIN CRIADO, E. (2010) «Las grandes tallas perjudicant la salud. La frágil legitimidad de las prácticas de adelgazamiento entre las madres de clases Populares» *Revista Internacional de Sociología* 68:349-373.
- MARTIN CRIADO, E. (2014) «Mentiras, Inconsistencias y ambivalències. Teoría de la acción y análisis del discursos» *Revista Internacional de Sociología*, Vol 72. Enero-Abril, 115-138.
- MARX, K (1971) *Elementos Fundamentales para la Crítica de la Economía Política*. México D.F., Siglo XXI.
- MARX, K(1984) *El Capital*, lEdicions 62: Barcelona.
- MAUSS, M. (2009) *Ensayo sobre el don Forma y función del intercambio en las sociedades arcaicas*. Buenos Aires. Katz Conocimiento.
- MISCHLER, E. (1991). Representing discourse: The rhetoric of transcription. *Journal of Narrative and Life History*, 1(4), 255-280.
- ORTI, A. (1984) «Crisis del modelo neocapitalista y reproducción del proletariado rural (represión, resurrección y agonía final de la conciencia jornalera)» en GUZMAN SEVILLA, E. *Sobre Agricultores y Campesinos* E. MAPA. Madrid.
- ORTI, A. (2000). «La apertura y el enfoque cualitativo estructural: la entrevista abierta semi-directiva y la discusión de grupo». En GARCÍA FERRANDO, M.; IBÁÑEZ, J. y ALVIRA, F. (eds.), *El análisis de la realidad social*. Madrid, Alianza; pp. 219-282.
- ORTÍ, A. (2012) «In memoriam: Ángel de Lucas o la honestidad del saber sociológico» *Sociología Histórica: Revista de investigación acerca de la dimensión histórica de los fenómenos sociales*, ISSN-e2255-3851, Nº. 1, 2012 págs. 251-279.
- POLAND, B.D.(2008) «Transcription» en L.Given (ed.) *The Sage Encyclopedia of qualitative research*. California, SAGE Publication.
- POTTER, J. (2008) «Naturalistic Data» en L. GIVEN (ed.) *The Sage Encyclopedia of qualitative research*. California, SAGE Publication.
- RUIZ, J. (2009). Análisis sociológico del discurso: métodos y lógicas [71 párrafos]. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 10(2), Art. 26, <<http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0902263>>.
- SANTAMARINA,C. I MARINAS,J.M. (1994) «Historias de vida e historia oral» en DELGADO, J.M i GUTIÉRREZ, J. *Métodos y técnicas de investigación en ciencias sociales* Madrid, Editorial Síntesis. Pàgs. 257-285.
- SENNETT, R (2009) *El Artesano*. Barcelona, Editorial Anagrama
- TAYLOR, S.J. i BOGDAN,R. (1994) *Introducción a los métodos cualitativos*. Barcelona, Ediciones Piadós.
- TILLEY, S. A., i POWICK, K. D. (2002). «Distanced data: Transcribing other people's research tapes» *Canadian Journal of Education*, 27(2/3), 291-310.
- WATZLAWICK, P; BEAVIN, J H.; JACKSON, D. (1985) *Teoría de la comunicación humana*. Barcelona, Editorial Herder.

